

KONJUNKTURBAROMETER

for Sør- og Vestlandet

SpareBank 1
SR-BANK

BEDRIFTENES FORVENTNINGER TIL 2015
PROGNOSE OG ANALYSE
DE VIKTIGSTE TRENDENE

Januar 2015

Et flertall av bedriftene i Hordaland, Rogaland og på Agder venter vekst i 2015. Etter at undersøkelsen ble gjennomført, har imidlertid oljeprisen falt betydelig. Det øker usikkerheten om utviklingen i næringslivet i 2015.

03	LEDER
04	PROGNOSER
05	TRENDER
06	BEDRIFTSUNDERSØKELSEN
12	RUNDEBORDSDISKUSJON
16	NORSK ØKONOMI
18	TEMA: OLJE OG GASS
20	VERDENSØKONOMI
21	FORVENTNINGER FRA NAV, NHO OG LO
23	INVESTORTRENDER

Hva er Konjunkturbarometeret?

For bedrifter og privatpersoner er planlegging viktig. Det gir ambisjon, retning og målrettethet for den daglige driften. Hvilke drivkrefter som er mest relevante, varierer. For noen er det lokal eller regional utvikling i en eller annen forstand som er viktigst. For andre er det nasjonal. Mens for atter andre er det globale drivkrefter som er viktigst. Et godt eksempel er det mest globale og universelle produktet Norge produserer: petroleum i ulike former.

I Konjunkturbarometeret analyserer vi hoveddrivere som er relevante for mange som leder bedrifter, jobber og bor i Rogaland, Hordaland og Agder. Både analysene og innsikten fra svarene i bedriftsundersøkelsen kan gi forståelse for muligheter og utfordringer i næringsliv og arbeidsliv i starten på 2015. Det handler om å gi næring til næringslivet.

En landsdel med mange muligheter i krevende tider

Vi lever i en landsdel som fortsatt fremstår som et av verdens beste steder å bo, arbeide og drive virksomhet i. Landsdelen, med Agder-fylkene, Rogaland og Hordaland, har utviklet sin velstand gjennom god og solid forvaltning av flere naturgitte ressurser. I tillegg er vår geografiske plassering, med hensyn til markeder i andre land, av stor betydning for vår samlede konkurransekraft.

2014 har vært et annerledes år, spesielt sett i lys av de siste årene vi har lagt bak oss. Mest av alt skyldes forskjellene i 2014 at oljeprisen har falt betydelig. For meg er det en god påminnelse om at det er normalt med svingninger i alle markeder for råvarer.

Fallet i oljepris har resultert i et betydelig stemningsskifte, spesielt innen petroleumssektoren. Kostnadsfokuset har tiltatt. Dette har raskt fått innvirkning på oss på Sør- og Vestlandet. Først og fremst gjennom at flere nå står uten arbeid. Men mest av alt er det den psykologiske effekten av negativ utvikling i oljepris, som fører til dette stemningsskiftet. Vi må ikke glemme at vi i denne landsdelen fortsatt har god aktivitet og høye inntekter fra andre sektorer. Kun mellom femten og tjue prosent av oss som bor og jobber i landsdelen er sysselsatt i petroleumssektoren.

For verdensøkonomien og Europa er lavere oljepris positivt. For Norge har det foreløpig slått ut motsatt. Men vi må minne oss på at nå når kronen har svekket seg, resulterer det i økt konkurransekraft for veldig mange virksomheter med

konkurranseflate mot utlandet. Når rentene i tillegg holder seg lave, gis det ekstra økonomisk stimulans både overfor bedrifter og husholdninger i landsdelen.

Arbeidsledigheten i landsdelen er lav, og det forventer jeg at den fortsetter å være – både i norsk og internasjonal sammenheng. Norske statsfinanser er solide, og oljefondet tilsvarer over 4 millioner kroner i formue for hver norske husholdning. Til tross for avisoverskrifter om krise og nedgang, er altså utgangspunktet vårt fortsatt godt.

Hovedfunnet i dette konjunkturbarometeret viser at tilstanden for bedriftene i landsdelen fortsatt er god. Likevel er det en viss tilbakegang på forventet samlet aktivitetsnivå i 2015, sammenlignet med inngangen til 2014. Tidvis skapes et bilde i media av at det kun henger mørke skyer over landdelen. Dette ser vi ikke igjen når vi spør virksomhetene i regionen. Flertallet kommer til å ansette i 2015. Samtidig er det flere virksomheter som svarer at de forventer økt omsetning, enn de som forventer nedgang i omsetning. Det samme bildet tegner seg for forventningene til lønnsomhet i 2015. Den samlede optimismen er noe høyere i Hordaland og på Agder enn i Rogaland. Høyst sannsynlig fordi Rogaland er litt mer direkte eksponert mot petroleumssektoren.

Effekten av økt usikkerhet kommer til syne ved at flertallet av de spurte bedriftene forventer lavere nivå på investeringer i 2015. Dette er en trend vi har sett utvikle seg de siste årene.

Denne avdempingen i optimisme og aktivitetsnivå ser ut til å føre med seg noe godt. Viljen til å videreutvikle virksomheter her på Sør- og Vestlandet er god. Flere bedrifter sier at de nå vender seg mot nye markeder. Bedriftene som dreier sin virksomhet i denne retningen, ser betydelig lysere på fremtiden.

Fremtiden er usikker, det har den alltid vært. Men, vårt utgangspunkt er godt. Det at både husholdninger og bedrifter øker egen robusthet og er seg bevisst på den økte usikkerheten, er viktig for hvordan vi fremover blir i stand til å møte endringer.

2015 vil bli et tidsskille på flere måter. Men for oss, som i over 175 år har erfart at med årene kommer endring, vil tidsskiller ikke bety noe for vår tilstedeværelse. Vi er her i dag og i morgen. Vi har ingen andre steder å flytte til. Derfor er vi opptatt av å gjøre vårt for at bedriftene og menneskene som holder til her, får tilgang på nødvendig kompetanse og kapital uavhengig av konjunktursvingninger.

Situasjonen vi står overfor skaper mer friksjon og blir utvilsomt utfordrende for noen. Samtidig skapes det nye muligheter. Vinnerne blir de bedriftene som er flinke, fleksible og finansielt robuste!

Arne Austreid,
administrerende direktør

Dette ser vi i glasskulen

Konjunkturbarometeret er ment å bistå bedrifters og privatpersoners planlegging. Prognosene er usikre, men gjengir det vi mener er det mest sannsynlige utfallet.

Det er imidlertid ikke det samme som at sannsynligheten for akkurat dette utfallet er veldig høy. Andre utviklingsbaner er også mulige. Vi er ydmyke for at vi ikke sitter med fasiten, men skisserer en del

hoveddrivere som vi tror er relevante for mange av dem som bor, jobber og leder bedrifter i vårt markedsområde.

Finanskrisen i 2008 viste at verden kan endre seg raskt. Denne vinteren er det flere faktorer som gir økt usikkerhet; utviklingen i Russland, utfordringer i Europa og kredittboble i Kina. Videre kommer det alltid overraskelser i form av svarte svaner.

Kyrre M. Knudsen,
sjeføkonom

	2014	Årsslutt 2015	Gj.snitt 2015	2016	2017	2018–20
Vekst i verdensøkonomi	3,3		3,7	3,7	3,6	3,4
USA	2,2		3	2,5	2,5	2,5
Europa	1,1		1,5	1,75	1,5	1,25
Kina	7,5		7,3	7	6,75	6,5
Oljepris *	58	85	70	90	100	100
Oslo Børs hovedindeks (årsslutt)	580	670	620	750	820	1100
Norsk økonomi (BNP Fastlands-Norge)	3070'		2	2,5	2,5	2,5
Privat konsum	1260'		3	2,5	2,5	2,5
Offentlig konsum	670'		2	2,5	2,5	2,5
Brutto investeringer	690		-0,7	1,4	3,4	4,1
Eksport	1200'		0	2,5	2,5	2,5
Arbeidsledighet (NAV)	2,7		2,9	3	2,8	2,7
Sysselsetningsvekst	1,1		0,9	1	1,1	1
Oljeinvesteringer**	218'		0	0	2,5	5
NOK/USD	7,4	7,25	7,25	7,25	7,0	7,0
NOK/EUR	9,0	8,75	8,75	8,5	8,5	8,5
5 års swaprente	1,4	1,6	1,5	2	2,75	3
Styrrsrente Norge	1,25	1	1,125	1,5	1,75	2,25
Regionen						
Arbeidsledighet Rogaland	2,4		2,7	2,8	2,6	2,4
Arbeidsledighet Hordaland	2,3		2,4	2,6	2,5	2,2
Arbeidsledighet Agder-fylkene	3,1		3,2	3,1	3,1	2,9
Sysselsetningsvekst Rogaland	1		1	1,25	1,25	1,25
Sysselsetningsvekst Hordaland	1		1,25	1,25	1,25	1,25
Sysselsetningsvekst Agder-fylkene	0,8		1,5	1,5	1,25	1,25
Boligpris Rogaland	2,3		1	1	2	1,5
Boligpris Hordaland	8		2	2	2	1,5
Boligpris Agder-fylkene	5,85		0,5	2	2	1,5

*) nominell USD/fat

**) som angitt av Statistisk Sentralbyrå (SSB). Nominelle tall.

Alle tall er årlig endring med mindre annet fremgår.

De viktigste trendene for næringslivet frem mot 2020

Økt usikkerhet øker behovet for fleksibilitet

- Usikkerhet oppleves alltid som stor når endringene skjer raskt som for eksempel med oljeprisen høsten 2014. Samtidig er trolig utfallsrommet for oljeprisen mindre nå enn i årene før finanskrisen.
- Usikkerhet knyttet til euroens fremtid, men samlingen av Europa har gitt stabilitet.
- Usikkerhet knyttet til utviklingen i Kina. Trolig lav usikkerhet på kort sikt fordi de har virkemidler til å stå i mot nedgang, men større på lengre sikt fordi det er få historiske erfaringer med så høy vekst i mange år uten en brå korleksjon etter hvert.
- Kortere levetid for bedrifter. Endringer skjer raskere. Både nedsiden og oppsiden er større.
- Hvordan respondere? Med økt fleksibilitet – i forretningsmodell, input, output, finansiering og kostnader.

Globalisering og nettverksøkonomi gir oppside og nedside

- Mer globale og dermed profesjonelle kunder, leverandører og eiere.
- Mange produkter er globale i sin natur. De som mener å være skjermet fra konkurranse, blir skuffet.
- Flere må reise ut. De som våger, vinner – ofte.
- De som dreier virksomheten slik at den blir lett å selge til utenlandske eiere, vil ha en stor fordel.
- De flinke liker å jobbe med andre flinke. Nettverk blir enda mer avgjørende.
- Norge har nytt veldig godt av et positivt bytteforhold med utlandet siste 10–15 år, men det vil bli mer normale tider.

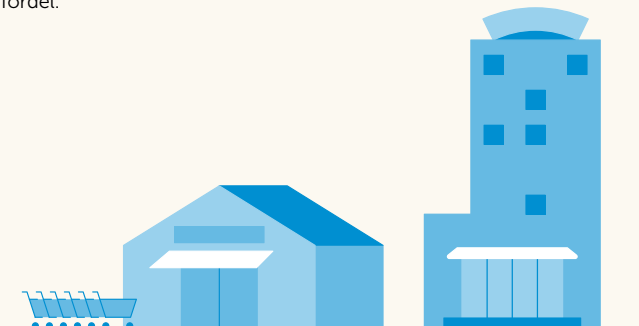
Digitalisering skaper endring og utfordrer effektivisering

- Globalisering utfordrer og tester vår konkurransekraft.
- Digitalisering og nettverksøkonomi gir potensielt veldig raske endringer.
- Vi kan gjerne ha høye lønninger så lenge vi er effektive; jobber smart og outsourcer rett.
- Vi må fokusere på konkurransekraft og effektivisering – hver dag!

Mer kapitalisme og større ulikhet kan skape friksjon

- Den nordiske modellen har vært bra på mange måter, men har gitt for lav produktivitet.
- Er det for lite lønnsomt å skape gjennom å ta sjanser og være innovative?
- Trolig verken kan vi, eller bør, vi verne oss ved bruk av mer proteksjonisme.
- Skal vi fortsatt ha høye lønninger, må vi være høyt i verdikjeden. Klarer vi det? Eller må vi akseptere større forskjeller for at det skal lønne seg å jobbe?

Konsekvenser av trendene er at flere bedrifter vil gå konkurs, men flere har også muligheten til å bli store. Bedrifter som ikke har vært vant til omstilling og ikke justerer kursen raskt, vil slite. Vinnere blir de flinke, fleksible og finansielt robuste!

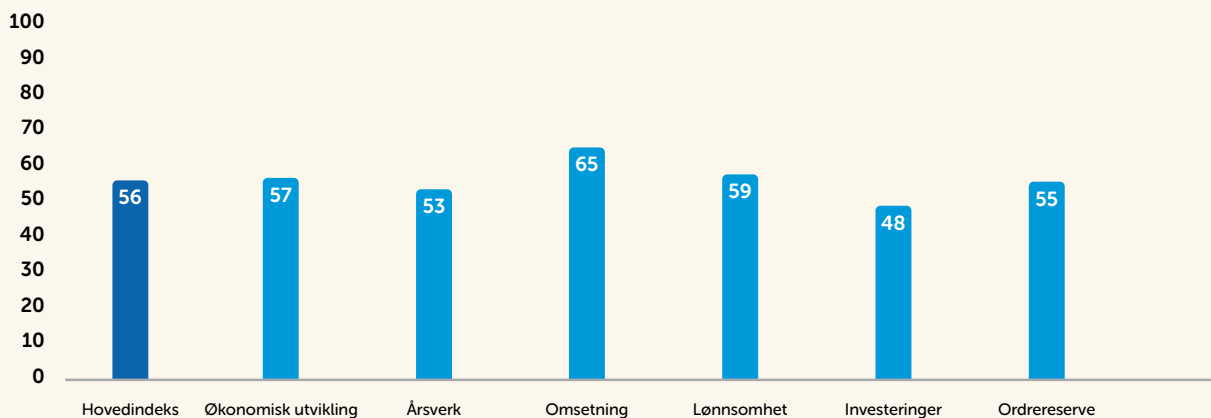
Dette sier bedriftene i regionen

Hovedfunnene fra bedriftsundersøkelsen viser at:

- Regionen er så mye mer enn bare olje – et flertall av bedriftene venter vekst i omsetning og ansatte – og ordreserve
- Økt usikkerhet gjenspeiles i mer dempede investeringer i 2015, men gir sammen kostnadsfokus og bedre lønnsomhet
- Nedgang i oljeprisen gir utfordringer for en del bedrifter, men samtidig fører økt usikkerhet om norsk økonomi til svakere kronekurs, som gir drahjelp for mange bedrifter
- Og til slutt: offentlig pengebruk herunder infrastruktur gir medvind og styrefart.

Bedriftene om utsiktene for egen virksomhet. Samlet indeks og delindikatorer.

Hovedindeksen beregnes på bakgrunn av seks delindikatorer: Bedriftenes syn på økonomisk utvikling i løpet av de siste 12 månedene, samt antall årsverk, omsetning, lønnsomhet, investeringer og ordreserve de kommende 12 månedene. Delindikatorene regnes ut med følgende formel: $(\text{Andel forbedring} \cdot 1) + (\text{Andel ingen endring} \cdot 0,5) + (\text{Andel forverring} \cdot 0)$. Hovedindeksen er gjennomsnittet av delindikatorene.

Oppsummering og hovedfunn

Bedriftene er mer positive til egen virksomhet enn til norsk økonomi og eget fylke.

Bedriftene i regionene er betydelig mer positive til egen virksomhet enn til utviklingen i eget fylke og norsk økonomi. Dette er interessant. Det kan skyldes medias vedvarende krisefokus på næringslivet, at dette fører til pessimisme på et mer generelt grunnlag for utviklingen i norsk økonomi og eget fylke. Det er normalt med et visst avvik mellom forventninger til egen utvikling og andres utvikling fordi bedrifter så vel som privatpersoner er mer optimistiske på egne enn på andres vegne. Avviket her er likevel spesielt fordi summen av det bedriftene venter på egne vegne er

i klar positiv retning, mens forventningene til norsk økonomi og eget fylke er i klar negativ retning. Avviket er betydelig. Enten så har bedriftene et for positivt syn på egen virksomhet eller så har de et for negativt syn på den generelle utviklingen.

Når det gjelder synet på egen virksomhet, venter bedriftene flere ansatte, høyere omsetning og melder om høyere ordreserver for 2015. Ikke uventet er bedrifter knyttet til oljevirksomhet mer avventende til året som kommer, mens eksportvirksomheter ser mer positivt på utsiktene.

Med fallende oljepris har usikkerheten om fremtiden økt. Dette gjenspeiles i at bedriftene har dempede investerings-

utsikter. Det er flere bedrifter som vil stramme inn enn bedrifter som venter å øke investeringene.

Samtidig bidrar nøkternhet og økonomisk disiplin, både når det gjelder investeringer og kostnader, til at bunnlinjen i bedriftene holder seg godt. Bedriftene forventer økt lønnsomhet i 2015.

På spørsmålet om den generelle utviklingen for egen virksomhet de siste 12 månedene, er det overvekt av bedrifter som har hatt positiv utvikling i alle fylkene. Varehandel har hatt en markert oppgang, men også bygg og anlegg, samt industri har hatt god vekst.

Del 1: Bedriftene ser nokså lyst på utsiktene for egen virksomhet

Bedriftene ble bedt om å vurdere utsiktene for de neste 12 månedene for fem nøkkelindikatorer. Disse er antall årsverk, omsetning, lønnsomhet, investeringer og ordreserver. Videre ble bedriftene bedt om å gi informasjon om den generelle økonomiske utviklingen i virksomheten de siste 12 månedene. Disse seks variablene er så satt sammen til en samlet indeks.

Resultatene blir gjengitt som en såkalt diffusjonsindeks der 50 er nøytralt nivå. Dersom det er flere positive enn negative svar, blir indeksen høyere enn 50. Indeksen har tyngdepunkt mot 50. Dette innebærer at det skal mer til for å løfte/senke indeksen jo lenger man er fra 50.

Hovedtrenden er at et flertall av bedriftene ser positivt på fremtiden, unntatt for investeringer. Samleindeksen er på 56 poeng. Det betyr at det er et betydelig flertall av bedriftene som venter oppgang for de viktigste økonomiske indikatorene, sammenlignet med antallet som venter nedgang.

Andre viktige funn:

- Et flertall av bedriftene venter vekst hva gjelder ordreserver (55 poeng), antall årsverk (53 poeng), lønnsomhet (59 poeng) og omsetning (65 poeng). Investeringsutsiktene er dempet og er på 48 poeng. Når det gjelder spørsmålet om generell økonomisk utvikling siste 12 måneder er det flertall av positive. Indeksen er 57 poeng (se graf side 6).

- Det er veldig interessant at et flertall av bedriftene venter økt ordreserver de kommende 12 månedene, og dette er en indikasjon på at aktivitetsnivået ventes å holde seg godt.

- Videre ser man at økt usikkerhet om fremtiden, herunder fallet i oljepris, demper investeringsutsiktene. Samtidig forventer bedriftene bedring i lønnsomheten. Det skyldes trolig at økonomisk disiplin og kostnadsfokus ventes å veie opp for mulig press på inntjening.

Bedriftene er jevnt over positive på tvers av bransjer

Den samlede indeksen viser at industri og varehandel er de mest positive bransjene, begge på 62 poeng mot de øvrige noe lavere (53–55 poeng).

Geografisk er bedriftene i Hordaland noe mer positive. Forskjellene er imidlertid nokså små. Petroleumsseksponering har betydning ved at de med noe, men ikke for mye, eksponering gjør det bedre enn de øvrige. Blant de som leverer til petroleumssektoren er det en del bedrifter som opplyser at de har begynt å øke sin andel i nye markeder, og disse ser meget lyst på fremtiden. Det å søke nye markeder og muligheter, gir medvind.

Disse trendene finner vi igjen i bedriftenes vurdering av den økonomiske utviklingen de siste 12 månedene: Varehandel trekker opp, oljeeksponering trekker ned. Videre avdekkes også en del nye trekk som at høy eksportandel faktisk har vært positivt og at det er nokså liten forskjell mellom større og mindre bedrifter i utviklingen de siste 12 månedene.

Venter økt ordresreserve

Et flertall av bedriftene (55 poeng) venter bedring i ordresreserve de neste 12 månedene. 30 % av bedriftene venter oppgang, 55 % venter ingen endring og 15 % venter nedgang.

Et grunnleggende spørsmål er om dette kan tolkes dithen at konjunktoren er i ferd med å snu enten ved bedring i markedsforhold i Norge eller utlandet, eller om det skyldes andre forhold som svakere kronekurs.

Industri er desidert mest positiv til utvikling i ordresreserve (66 poeng). Det er liten variasjon mellom øvrige bransjer. Videre er bedrifter med oljeeksponering faktisk mer positive i forventning til ordresreserve enn bedrifter uten oljeeksponering.

Eksport trekker også opp, på 61–65 poeng mot 53 for dem uten eksport. Det er kun små forskjeller mellom fylkene. Et annet interessant trekk er at det for denne indikatoren er flere store bedrifter som er positive enn negative. Det er den eneste delindikatoren hvor dette er tilfelle. For øvrig er det generelle mønsteret det samme med at store bedrifter er noe mindre positive enn små.

Industri og varehandel, med mindre bedrifter i spissen, venter størst vekst i ansatte

Industri venter størst oppgang i antall

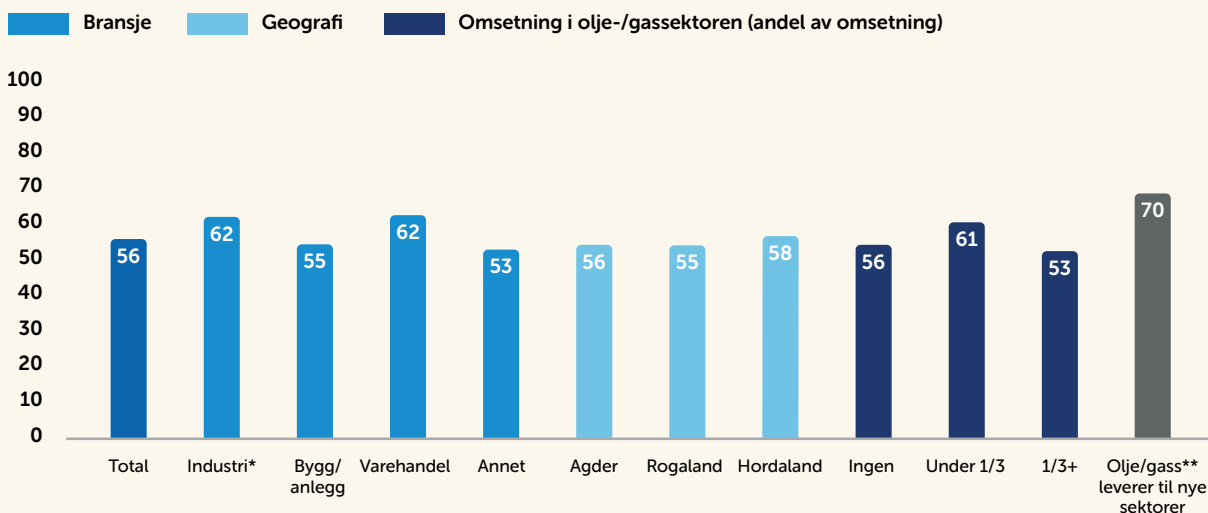
ansatte (59 poeng), med varehandel tett bak (58 poeng). Bygg/anlegg er på 53, de øvrige på 50. Forskjellen mellom fylkene er forholdsvis stor (Hordaland 57 poeng, Rogaland 51 poeng og Agder 50).

Bedrifter med større eller mindre oljeeksponering ser ulikt på utviklingen i antall ansatte. Det er lavest forventning hos dem som ikke har oljeeksponering (52 poeng), høyest hos de med noe oljeeksponering (59 poeng) og de med mer oljeeksponering er imellom (54 poeng). Noe av det samme mønsteret finner vi i eksportandel. Denne er betydelig høyere hos de med eksport (62–63 poeng) enn de uten (51 poeng). Den største forskjellen i forventninger til årsverk ser ut til å henge sammen med størrelse på bedriften. Også i forhold til denne indikatoren ser vi at større bedrifter (45 poeng) er mindre positive enn mindre bedrifter (52–59 poeng).

Venter bedring i lønnsomhet

Det er interessant at et flertall av bedriftene venter bedre lønnsomhet (59 poeng) i en tid der det er mye fokus på at kostnadene er for høye

Bedriftene om utsiktene for egen virksomhet, fordelt på bransje, geografi og oljeeksponering

**) Inkludert bergverk/utvinning/el./gass/damp/VA/renovasjon.*

***) Omsetter mer enn 1/3 i/til olje/gass og har de siste 12 md. begynt å levere til nye sektorer. Det er 13 slike bedrifter.*

samtidig som det er press på oljepris og andre inntekter. En mulig forklaring kan være at bedriftene allerede har tatt kostnadsgrep for å bedre konkurransekrachten, og at dette ventes å veie opp for press på inntektene.

Industri er mest positiv til utvikling i lønnsomhet (65 poeng) av bransjene, og det er liten variasjon mellom øvrige (56–60 poeng). Det er små geografiske forskjeller og liten forskjell mellom

oljeeksponering eller ei. Eksport trekker opp (68–69 poeng mot 56 for de uten eksport). Svakere valutakurs er positivt for eksportbedrifter. Store bedrifter er mindre positive enn små.

Dempede forventninger til egne investeringer

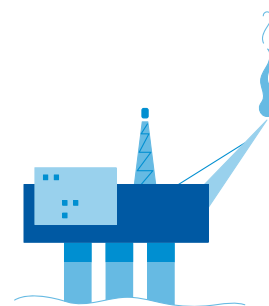
På dette området ser vi den økte usikkerheten til fremtidig utvikling klart (48 poeng). Det er noen flere bedrifter som planlegger å redusere investeringene enn bedrifter som skal øke.

Blant bransjene er industri mest positiv med en indeks på 54 poeng, hvorav 50 % av bedriftene venter uendret investeringsnivå, 29 % prosent høyere og 21 % lavere. Mens det er liten variasjon mellom øvrige (47–50 poeng). Det er liten forskjell mellom geografi. De mest positive bedriftene er de med noe oljeeksponering (51 poeng mot 48 for de uten). Høy oljeeksponering trekker ned (44 poeng). Bedrifter med noe eksport scorer høyere (56 poeng) enn bedrifter med ingen eller mer eksport (på henholdsvis 48 og 46 poeng). Store bedrifter er mindre positive enn små.

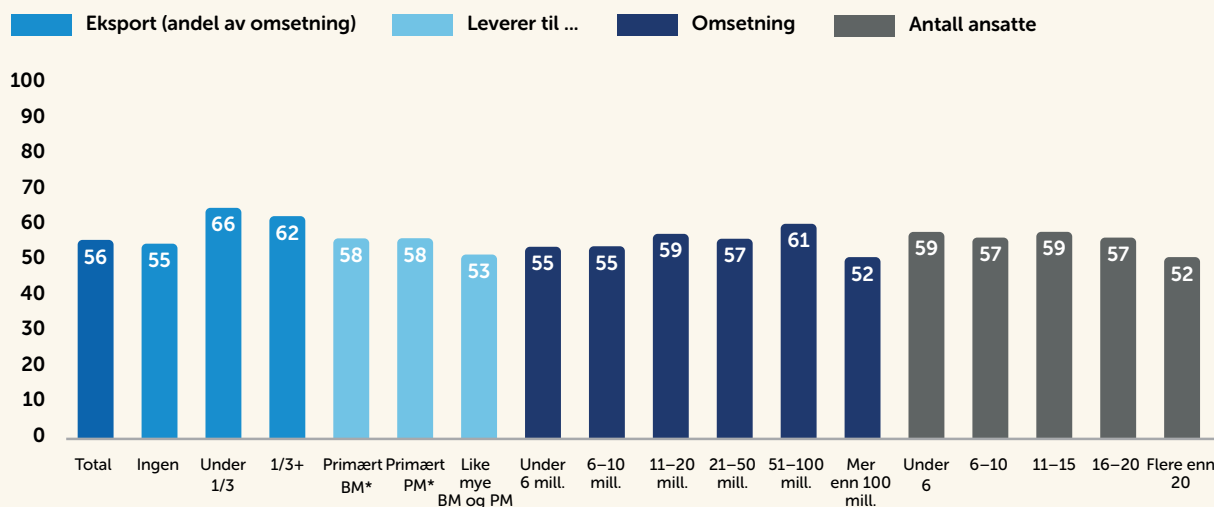
Industri og varehandel venter størst vekst i omsetning

Et betydelig flertall av bedriftene venter økt omsetning (65 poeng). Vi finner igjen trenden med at industri og varehandel er mest positive blant bransjene, samt at hordalendinger er mest optimistiske. Videre er utsiktene mest positive hos bedrifter med noe eksport og hos bedrifter med noe eksponering mot petroleum. Det er ikke så stor forskjell mellom større og mindre bedrifter.

De bedriftene som jakter nye markeder og leverer til nye sektorer scorer veldig høyt (80 poeng), med nær 80 % som venter vekst og litt under 20 % som venter nedgang.

Bedriftene om utsiktene for egen virksomhet, fordelt på eksport, kundegruppe de leverer til, omsetning og antall ansatte.

*) BM = Bedriftsmarked, PM = Privatmarked

Del 2: Bedriftene er nøkterne i forventningene til norsk økonomi

Blant de spurte bedriftene er det et betydelig flertall som venter svakere utvikling i norsk økonomi enn antallet som venter vekst.

Langt mer positivt i Hordaland enn i Rogaland

Hvordan bedriftene ser på utsiktene for norsk økonomi, bør være nokså likt i de ulike fylkene. Svarene viser imidlertid at bedriftene i Hordaland ser lysere på fremtiden for norsk økonomi (39 poeng) enn bedriftene i Rogaland (33 poeng) og på Agder (34 poeng). Det kan bety at det negative fokuset på petroleumsrelaterte virksomheter påvirker fremtidstroen generelt, og må tas med i vurderingen når øvrige resultater og svar fra bedriftene leses og tolkes.

Varehandel langt mer positiv enn øvrige

Hvordan ulike bransjer vurderer utsiktene for norsk økonomi, burde også være

nokså likt. Svarene viser imidlertid at bedriftene innen varehandel ser lysere på fremtiden (41 poeng) enn andre bransjer (33–35 poeng). Dette kan gjenspeile at varehandelen, som har vært under press gjennom flere år blant annet forårsaket av økende konkurranse fra netthandel og utlandet, i dag fremstår mer konkurranse-dyktig enn før. Dette bildet støttes også av at norske husholdninger har god økonomi og kjøpekraft som følge av lav arbeidsledighet og lave renter.

Mer positivt i varehandel, bedrifter uten eksport og uten oljeeksponering

Bedrifter som primært har kunder som er privatpersoner og husholdninger, eksempelvis varehandelen, ser lysere på fremtiden for norsk økonomi (44 poeng) enn de som har andre bedrifter som kunder (29 poeng). De bedrifter som ikke er eksponert mot olje og gass i det hele tatt ser lysere (39 poeng) på fremtiden enn de som har slik eksponering

(27–29 poeng). Det samme slår ut i forhold til graden av eksport. Bedrifter med ingen eksport (37 poeng) er mer optimistiske i synet på norsk økonomi enn de som eksporterer (26–31 poeng).

De største bedriftene langt mindre positive enn de øvrige

Ser vi på de største bedriftene, det vil si de med over 100 millioner kroner i omsetning, er et betydelig flertall negative hva gjelder synet på norsk økonomi (25 poeng). Det er grunn til å tro at det i denne kategorien av store bedrifter er flere bedrifter som både er eksponert mot petroleum og har eksport, slik at det er en viss konsistens med hvordan øvrige funn farges av disse variablene. Bedrifter som omsetter for mindre enn 100 millioner kroner, herunder en betydelig andel innen varehandelen, ser lysere på norsk økonomi enn de større bedriftene.

Del 3: Bedriftene har dempede forventninger til eget fylke

Mer positivt til utsiktene for eget fylke i Hordaland enn i Rogaland

Når det gjelder spørsmålet om utsiktene for eget fylke, viser svarene at bedriftene i Hordaland er mer positive (38 poeng) enn bedriftene i Rogaland (30 poeng) og Agder (35 poeng). Dette gjenspeiler trolig det negative fokuset på olje- og petroleumsrelaterte virksomheter hvor Rogaland har størst eksponering. Dette kan påvirke fremtidstroen for eget fylke.

Varehandel langt mer positiv enn øvrige

Svarene viser at bedriftene innen varehandel (42 poeng) er mest positive til utviklingen i eget fylke. Bygg og anlegg er her nummer to (37 poeng), mens industri/annet er sist med henholdsvis 33 og 31 poeng. Også her er en mulig forklaring på

den mer positive holdningen i varehandelen knyttet til forbedret konkurransekraft, valutakurs og god privatøkonomi hos kundene. Når det gjelder industri og hvorfor denne indikatoren er nokså lav, kan dette sees i lys av de andre nøkkelvariablene som ser ut til å dempe forventningene til utsiktene for eget fylke; oljeeksponering, eksport og bedriftens størrelse.

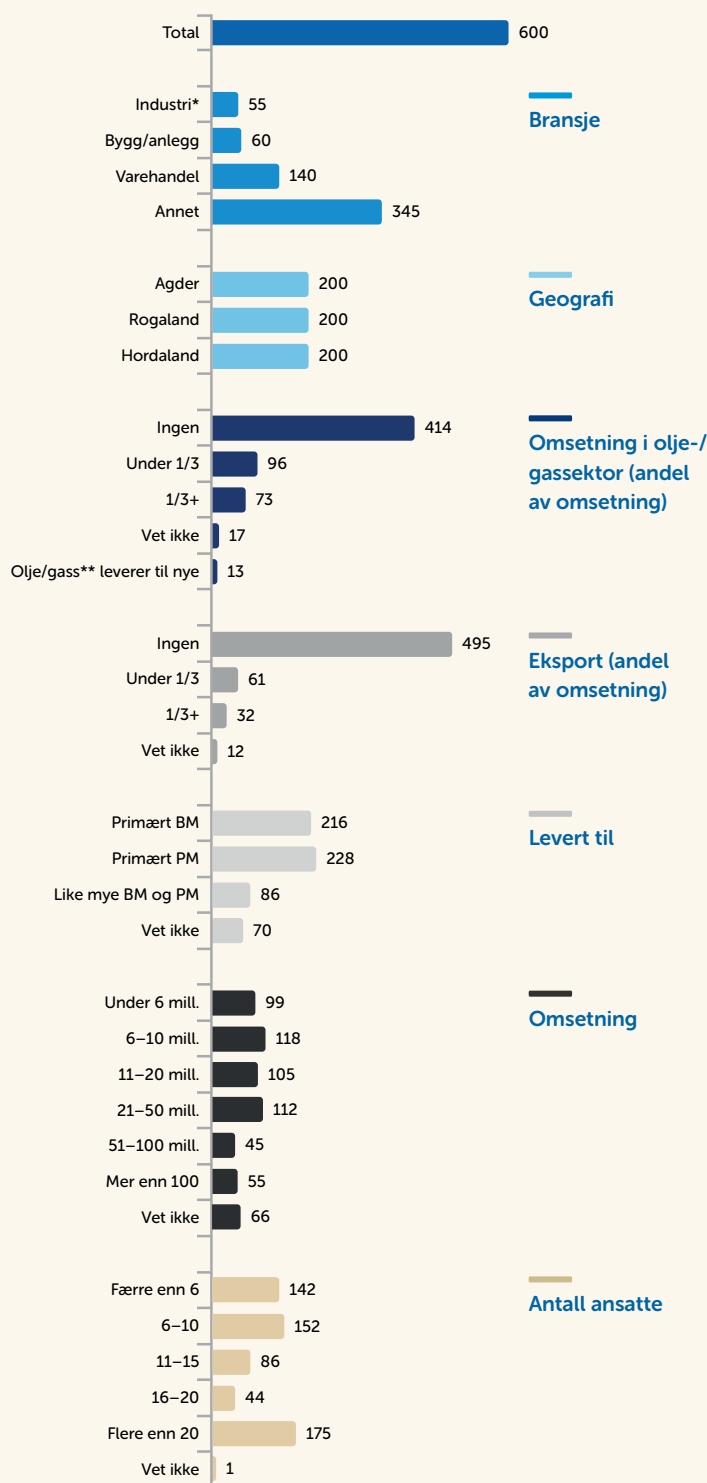
Bedrifter innen varehandel, og bedrifter uten eksport og oljeeksponering ser lysere på fremtiden

Bedrifter som primært har private som kunder ser lysere på fremtiden for eget fylke (42 poeng) enn de som selger til andre bedrifter (29 poeng). Trolig spiller virksomheter innen varehandel en viktig rolle i forhold til førstnevnte. Bedrifter

uten oljeeksponering er mer positive til utviklingen i eget fylke (38 poeng) enn de med oljeeksponering (26–29 poeng). Tilsvarende er bedrifter som ikke eksporterer (37 poeng) mer positive enn de som eksporterer (22–29 poeng).

De største bedriftene er langt mindre positive enn øvrige

De mindre bedriftene er mer positive enn de store bedriftene når det gjelder utsiktene til eget fylke. Blant bedriftene som har mindre enn 100 millioner kroner i omsetning varierer svarene noe med bedriftens størrelse (mellom 31 og 38 poeng). De største bedriftene med over 100 millioner i omsetning, ser mer mørkt på utsiktene (18 poeng). I sistnevnte gruppe er det trolig flere bedrifter som både er eksponert mot petroleum og eksport.

Respondentene

600 bedrifter har vurdert utsiktene for de viktigste drivkreftene de kommende 12 månedene samt vurdert utviklingen siste 12 måneder.

Resultatene blir gjengitt som en såkalt diffusjonsindeks der 50 er nøytralt nivå. Dersom det er flere positive enn negative svar, blir indeksen høyere enn 50. Dersom det er flere negative enn positive svar, blir indeksen lavere enn 50. Indeksen har tyngdepunkt mot 50. Dette innebærer at det skal mer for å løfte og senke indeksen jo lenger man er fra 50.

Følgende seks indikatorer vektet likt til en hovedindeks:

1. Antall årsverk
2. Omsetning
3. Lønnsomhet
4. Investeringer
5. Ordreserver
6. Generell økonomisk utvikling de siste 12 månedene

Undersøkelsen er gjennomført i samarbeid med TNS Gallup.

*) Inkludert bergverk/utvinning/el./gass/damp/VA/renovasjon

**) Omsetter mer enn 1/3 i/til olje/gass og har de siste 12 md. begynt å levere til nye sektorer. Det er 13 slike bedrifter.

Rundt bordet denne dagen i desember: Siri M. Kalvig, Arne Austreid, Herman Friele, Morten Helliesen (debattleder), Kyrre M. Knudsen, Kristin Færøvik, Ståle Kyllingstad og John G. Bernander.

Lavere oljepuls gir pusterom og nye muligheter for næringslivet

Hver på sin plass er de sentrale talspersoner i regionene, et knippe representanter for Rogaland, Hordaland og Agder-fylkene. I denne diskusjonen gir de sitt syn på hvor vi står i dag, hvor de tror veksten vil finne sted og hvordan vi i denne delen av landet kan stå enda bedre rustet for fremtiden.

Utgangspunktet for diskusjonen er noen av hovedpunktene fra bedriftsundersøkelsen: Ordreserven er god, mens investeringene faller. Omsetningen opprettholdes, og lønnsomheten skal opp. Kanskje mest oppsiktsvekkende gitt det negative mediebildet som er skapt den siste tiden: Sysselsettingen vil trolig ligge stabilt, selv om vi må regne med en viss glidning fra olje og gass over i andre bransjer.

Herman Friele: Det som skjer nå, er alt i alt sunt. En lavere temperatur innen petroleum er positivt for kostnadene og gir pusterom og vekstmuligheter for andre næringer. Og det stimulerer kreativiteten. Selv tror jeg at vi har et enormt potensial innen alt av mat og næring fra havet. Vi kan høste langt mer herfra enn det vi gjør i dag. Lakseoppdrett er bare én del av bildet. Hvordan kan vi for alvor få fart på andre arter – torsk for eksempel?

Kristin Færøvik: Jeg er nok litt mer bekymret, og da først og fremst i forhold til kompetanse. Sist vi

opplevde en nedgang innen offshore, mistet vi en hel generasjon dyktige folk. Lavere samlet kunnskap betyr høyere kostnader når de store prosjektene skal gjøres. Vi må selvsagt være forberedt på at markedet svinger. Men hvis det også denne gang skal bety at vi mister folk, vil oppturen bli unødvendig dyr.

Ståle Kyllingstad: Vi er alltid forberedt på tøffe tider og at viktige prosjekter kan bli skjøvet i tid. Akkurat nå er det vel utsettelse verdt 50–60 milliarder. Jeg skulle likevel ønske vi hadde en eierstyring i oljeselskapene som fordelte prosjekter og kapasitetsbehov mer jevnt ut over. De senere årene har både oppturene og nedturene vært for bratte. Kostnadsnivået og kampen om kompetanse blir deretter. Ved siden av olje og gass har jeg tro på fornybar energi, men det er vanskelig å vite hva man skal satse på. Jeg mener vi blir best innen de områdene vi har naturgitte forutsetninger for å kunne noe om. På våre kanter betyr det vind og bølger, mens sol vil være mer krevende. Kjernevirksomheten vår vil fortsatt være oljeservice. For 2014 vil vi levere et driftsresultat som er mer enn 50 % høyere enn i fjor. Samtidig reduserer vi investeringsnivået med bortimot 70 % i påvente av bedre tider.

Siri M. Kalvig: På kort sikt er jo lav oljepris negativt for regionen vår. Men både lav eller veldig høy oljepris kan styrke fornybarnæringen. Det er den sistnevnte næringen som er mitt fokus. Her burde vi ha kommet mye lenger enn det vi har gjort. Samtidig

har det skjedd mye positivt de senere årene. Vi har fått internasjonale lover og langt strengere miljølovverk her hjemme. Vi har FNs klimapanel, og det er vitenskapelig enighet om det meste av fakta. Men det skjer lite eller ingenting på hjemmebane. Her burde Norge generelt og vår region spesielt vært i forkant. Statoil satser først og fremst ute. Men Johan Sverdrup eller deler av dette prosjektet, for eksempel, burde bygges ut med en mer bærekraftig energi. Det haster også med å få bygget flere kabler slik at vi kan få eksportert den rene energien vi har et fantastisk potensial til å produsere.

John G. Bernander: I mitt siste år i NHO var de årlige investeringene på norsk sokkel omkring 200 milliarder. Noen uker før jul fikk vi rapportert et 2015-nivå noen milliarder under dette. Det er ingen tvil om at dette merkes, men det er ingen krise. Landbasert industri har god vekst, og kompetanse og dyktige fagmiljøer skaper nye muligheter. Jeg er optimist og tror fornybar energi på sikt vil gi høy vekst. Selv sitter jeg i et miljø hvor vi henter kunnskap fra vannkraft og prosessindustri. Vi tar eksosgass fra forbrenningsanlegg drevet av eksempelvis diesel, og utnytter restenergien. Alt i alt handler det om å bruke kunnskapen vi sitter på. Og det betyr også at kvinners kompetanse må inn. På Agder er det gledelig å registrere at for første gang er jentene i flertall innen fordypning i realfag i videregående skole.

Arne Austreid: De som rammes av omstilling, møter selvsagt utfordringer. Selv om vi for øyeblikket har en ledighet på lave 2,3 %, må vi regne med at denne øker noe. Samtidig skapes det nye muligheter. Jeg er overbevist om at næringslivet i Hordaland, Rogaland og Agder også denne gang kommer styrket ut av omstillingen. I mellomtiden tilpasser mange seg smart rent økonomisk. For tiden ser vi en betydelig økning i sparing. Innen personmarkedet er det snakk om 7–8 % de siste 12 månedene, mens tallene fra bedriftsmarkedet er enda høyere. Her er det snakk om en økning på 25 % det siste året. Bedriftene er opptatt av å ha penger på kistebunnen.

Fornybar energi og næring fra havet

Bernander: Siden mitt fokus er fornybar energi, vil det være satsingen også videre. Her har vi fortsatt store muligheter. Ta flis som eksempel. Noe av det mest negative vi har gjort her i landet de senere år, er å avvikle treforedling. Selv om vi har store skogressurser, har vi ikke vært flinke nok her.

Friele: Jeg er så heldig at jeg sitter på en del midler, men har ennå ikke avklart hvilke områder jeg vil satse på. Det er vanskelig å stake ut en endelig kurs for øyeblikket. Det erfaringen tilsier, er imidlertid at næringsmidler, og da gjerne basert på det maritime, er et vekstområde.

De senere årene har både oppturene og nedturene vært for bratte.

«Alt handler om å bruke kunnskaper vi sitter på.»

John G. Bernander,
Tidligere kringkastingssjef
og direktør i NHO, nå
engasjert innen blant annet
fornybarsatsing på Agder

«Vi satser der vi er best, og for oss er kunnskap det mest verdifulle.»

Kristin Færøvik,
påtroppende adm. dir.
for Lundin Norge,
inntil nylig direktør ved
Rosenberg WorleyParsons

**Sist vi opplevde en nedgang
innen offshore, mistet vi en
hel generasjon.**

*«Høstens bedriftsundersøkelse
viser optimistiske utsikter for
regionene, tross utfordringer.»*

Kyrre M. Knudsen,
sjeføkonom i SpareBank 1
SR-Bank

*«Ønsker oljeselskapene
fordelte satsingen offshore
på en for alle parter bedre
måte.»*

Ståle Kyllingstad,
gründer og konsernsjef i IKM

Kalvig: Jeg er engasjert både i Storm Geo og Gwind. Begge selskapene satser stort på fornybar energi. Gwind har spesialisert seg på mindre, flytende vindturbiner. Det er et mer fleksibelt konsept enn de store prosjektene vi ofte ser innen vind. For eksempel kan det gi kystnære oppdrettsanlegg nye muligheter for energiforsyning. Disse kan bytte ut dieselaggregatene og i stedet hente energien fra miljøriktige løsninger.

Austreid: Vårt fokus er på å skape verdier for et bredt spekter innen næringslivet. Det vil det være også i fremtiden. Ved siden av olje og gass har vi tro på fornybar energi hvor vi for tiden bygger egen kompetanse for å kunne bistå våre kunder best mulig. Hovedutfordringen med denne energien er at den ikke kan lagres på samme måte som den konvensjonelle. Derfor høres eksempelvis mindre og mer fleksible vindturbiner spennende ut. Kan slike løsninger gi lønnsomhet, er vi på rett vei.

Bernander: 1,3 milliarder mennesker verden over har ennå ikke elektrisitet. Her kan vi med vår kunnskap gjøre noe. Ta Telenors tilstedeværelse i Myanmar som eksempel. Det er et land hvor det er stor knapphet på strøm. Det betyr at overalt går dieselaggregatene. Her kan – og bør – Norge bidra til en endring. Tenk hva man kan få til med energi fra biomasse i dette landet.

Kyllingstad: For vår del vil olje og gass fortsatt være der vi putter pengene våre, i tillegg til det vi måtte gjøre innen fornybar energi. Men alt det vi driver med, må være levedyktig. Vi kan ikke bygge opp en næring basert på subsidier.

Færøvik: Jeg er enig. Vi trenger et marked med evne og vilje til å betale for det vi produserer. Her er det fortsatt et stykke igjen innen eksempelvis fornybar energi. For vår del vil vi satse enda sterkere på organisasjon og kunnskap, slik at vi er klare når markedet igjen svinger seg opp og flere prosjekter er klare for iverksettelse.

Kalvig: Samtidig er det viktig å forstå at det er en revolusjon i gang når det gjelder bærekraft. Det betyr at også kapitalen og eierne vil gjøre stadig riktigere verdivalg. Jeg synes det er forkastelig at Statoil er i oljesand, og jeg har ikke sans for argumentet om at skal noen først drive med slikt, er det best at vi gjør det. Jeg tror kapitalen vil sette fart på ny og bærekraftig energi fordi vi simpelthen må det. Og da vil mye av veksten komme her.

Austreid: La oss være enige om at mange bransjer får det lettere når prisen på energi går noe ned. Mange bedrifter rundt oss gjør det nå vesentlig bedre på grunn av kronekurs og tilgang på kompetente folk.

«Viktig å sette pengene i noe som gir god samvittighet.»

Herman Friele,
forretningsmann og
tidligere ordfører i Bergen

«Tøffere tider innen olje og gass gir andre bransjer bedre vilkår.»

Arne Austreid,
administrerende direktør
i SpareBank 1 SR-Bank

Nå er utfordringene å finne sammen på kryss og tvers av regionsgrensene.

«Der er en revolusjon på gang. Kapitalen vil gjøre stadig riktigere verdivalg.»

Siri M. Kalvig,
meteorolog og gründer,
nå også doktor innen
offshorevind

Satsing der vi er best fra før

Flere sektorer og bransjer er inn. Noen områder er definitivt ut. Vårt panel er sikre på hvor de vil bruke penger og oppmerksomhet i tiden som kommer.

Friele: Logisk sett blir det nei til alt som har med eksempelvis kull å gjøre. Og generelt sett tror jeg det blir stadig viktigere at man setter pengene i noe som skaper positive og viktige verdier, og som bokstavelig talt gir ren samvittighet.

Færøvik: Hos oss har vi sett nærmere på alternativ bruk av kompetansen vår. Konklusjonen er at vi blir ved vår lest. Det betyr de områder hvor vi allerede er gode. I disse tider hvor man kanskje kan snakke om et hvileskjær, legger vi enda større innsats inn mot studieområdet.

Bernander: Det er én ting Norge ikke burde gjøre, men som det likevel ser ut til å være politisk flertall for, nemlig å elektrifisere plattformer gjennom kabler fra land. For meg er det misbruk av høyverdig energi som kan brukes smartere gjennom de nye kablene ut mot kontinentet.

Kyllingstad: I IKM velger vi i realiteten bort det meste. Vi har fokus på to områder: olje og oljeservice samt eiendom. Vi har bygget oss ned i drift og vedlikehold, men tror fortsatt på ingeniørtjenester.

Kalvig: Jeg ville i hvert fall ikke satset på den tradisjonelle delen av mediebransjen. Det er vanskelig å se hvordan den skal kunne overleve i dagens form. Ellers ville jeg aldri satset på den tradisjonelle delen av bilindustrien, men heller tenkt i retning el-biler. Vanlige bensinbiler er på vei ut.

Samferdsel er nøkkelen

Hordaland, Rogaland og Agder er selve gullkysten hvor broparten av verdiskapingen her i landet foregår. Det viktigste virkemiddelet for å knytte regionene enda tettere sammen, er veg og samferdsel.

Fisk og andre ressurser fra havet, olje og gass, skipsfart og fornybar energi i ulike former – mulighetene er mange, forutsatt at vi klarer å jobbe sammen.

Friele: Her tror jeg både bergensere og sørlendinger kan lære av Stavangerregionen, hvor politikere og næringsliv ser mulighetene sammen. Nå er utfordringen å finne sammen på kryss og tvers av regionsgrensene. Et eksempel på en viktig felles sak, er togforbindelse mellom Stavanger og Bergen. Avgang i begge retninger hver halv- eller heltime – ville ikke det være akkurat passelig?

2015 vil bli et hvileskjær

Norsk økonomi har hatt en god utvikling de siste 10–15 årene. De siste par årene har også vært bra. For 2015 venter vi fortsatt vekst, men noe lavere enn de foregående årene.

Den siste store krisen var på begynnelsen av 90-tallet, og deretter har nedturene hatt begrenset omfang og varighet. Både nedturen i 2001–2002 og finanskrisen i 2008 ble forholdsvis milde kriser.

I 2014 har imidlertid krisevarsler igjen dominert avisoverskriftene, i første rekke som følge av nedbemanning, kostnads-kutt og lavere investeringer innenfor petroleumssektoren. Den økonomiske veksten holder seg imidlertid godt med nær 2,5 %, som er noe lavere enn i 2012 og 2013, men likevel bra og nær det historiske gjennomsnittet på 2,5 %. Lønns- og kostnadspresset og bekymringen har vært nokså høy i en del år, men har nå begynt å avta.

Norsk økonomi – mer enn olje og gass

Av Norges befolkning på 5,2 millioner er 2,6 millioner i jobb. Ved utgangen av 2014 er det registrert 93.000 norske bedrifter med flere enn fem ansatte. Over 22.000

av disse bedriftene, altså om lag en firedel, holder til på Sør- og Vestlandet.

Norsk økonomi består av ulike bransjer og sektorer. Med solide statsfinanser og mange ansatte (nær en tredel) er offentlig sektor dominerende. Videre sysselsetter servicebedrifter en stor andel (35 %), herunder varehandelen med om lag 15 %. Industri og bygg/anlegg (begge noe under 10 %) og annen sekundærnærings utgjør til sammen 25 %.

Norsk økonomi er avhengig av petroleumssektoren, men har også flere ben å stå på. Det har vært god vekst i eksport av varer og tjenester med oppgang i både fisk og annen tradisjonell eksport som følge av svekkelsen av kronen siden 2013. Olje og gass utgjør omtrent 50 % av eksporten og en tredel av investeringene. Det er om lag 250.000 sysselsatte i bedrifter som i hovedsak har sin virksomhet innenfor sektoren.

Statsfinansene er solide

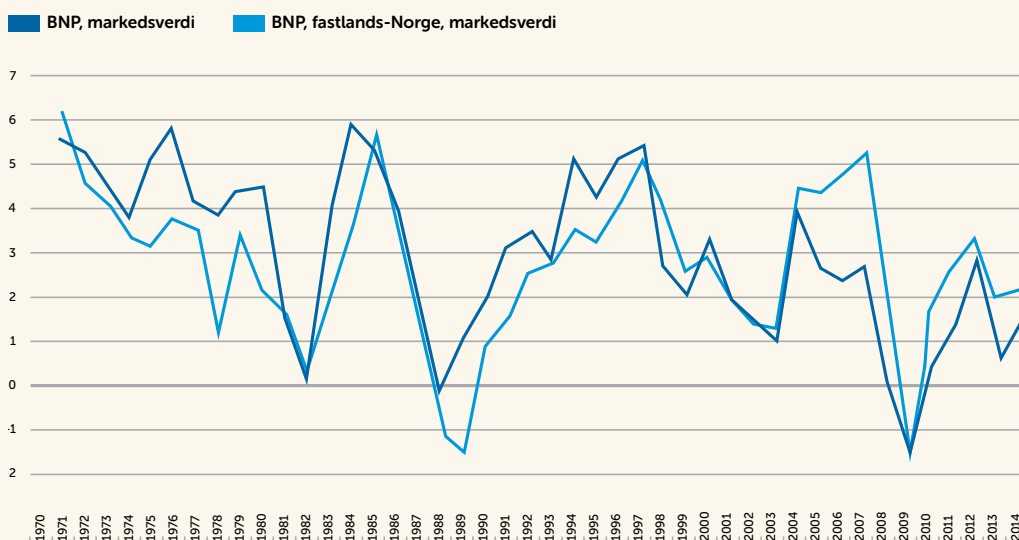
Norsk økonomi består av både offentlig og privat sektor, og det er viktig at dette inngår i en samlet vurdering av norsk økonomi. Norge er så mye

mer enn petroleum. Det er mange jobber innen offentlig sektor, og det er betydelige investeringer i offentlig sektor. Infrastrukturutbygginger i vår region, herunder tunneller i Rogaland, veier på Agder og bybane i Hordaland, illustrerer dette. I privat sektor er boliginvesteringene viktige. Norske statsfinanser er solide. Oljefondet er rundt 6000 milliarder kroner og vokser fortsatt. Handlingsregelen demper pengebruken samtidig som den gir mulighetsrom til å bruke mer i dårlige tider.

Lav arbeidsledighet i Norge

Arbeidsledigheten i Norge er lav. Kun 2,7 % arbeidstakere er registrert ledige hos NAV, mens AKU-ledigheten som er et bredere mål for ledighet, er 3,7 % (denne måles ut fra SSBs arbeidskraftundersøkelse). Til sammenligning er ledigheten i våre naboland Sverige og Danmark henholdsvis 8 % og 6,7 %, og i eurosone er den 11 %. Ledigheten er lav i hele Norge. I Aust- og Vest-Agder er registrert ledighet (NAV) henholdsvis 3,1 % og 2,7 %, i Hordaland er den 2,2 % og i Rogaland 2,3 %.

BNP Norge årlig

Ledigheten har økt noe det siste året. Det har i mange år vært høyere lønns- og kostnadsvekst i Norge enn i de land vi handler med. Noe høyere ledighet og flere ledige ressurser demper isolert sett denne bekymringen nå.

Ser nokså lyst på fremtiden

Blant gode indikatorer for tilstanden i norsk økonomi og utsikter finner vi undersøkelser om bedriftenes forventninger (som denne vi gjennomfører). Norges Bank utfører en slik undersøkelse for bedriftene i Norge. Den heter Regionalt nettverk. Den siste ble publisert i slutten av november 2014 og viser at bedriftene i Norge venter en vekst på om

lag 2 %. Resultatene her viser dempet utvikling innen oljeservice, herunder varehandel samt bygg og anlegg, mens det går bedre i hjemmemarkedsindustrien og for eksportbedrifter. Videre venter bedriftene et uendret investeringsnivå fremover, mens det ventes flere syssel-satte og bedre lønnsomhet. Flere melder om økt kapasitetsutnyttning og økt tilgjengelighet av arbeidskraft.

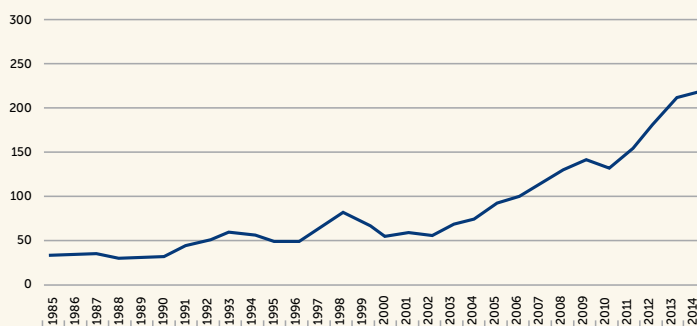
Et lite hvileskjær for norsk økonomi

Offentlig sektor er solid, og vi venter vekst også i 2015. Det blir et viktig bidrag til norsk økonomi. Videre er husholdningenes økonomi god, og privat konsum ventes også å bidra til vekst neste

år. Investeringene er noe mer usikre. Vi venter dempet utvikling i petroleum- og boliginvesteringer, og disse to faktorene gir således et mer nøytralt bidrag neste år. I lys av dette anslår vi en vekst i norsk økonomi på mellom 1,5 % og 2 % til neste år. Dette er noe lavere enn det vi opplevde i 2014 og lavere enn den norske trendveksten på 2,5 %. Usikkerhetene Norge står overfor til neste år, knytter seg i hovedsak til petroleum, verdensøkonomisk utvikling og eksport, som påvirkes av lav oljepris og svak valuta. Et langvarig oljeprisfall kan derimot bedre utviklingen i verdensøkonomien.

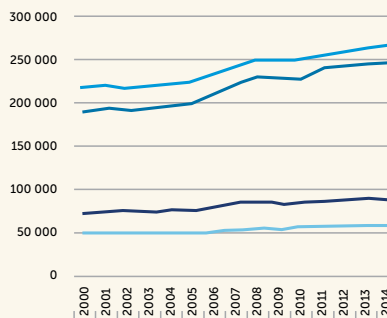
Oljeinvestering

I alt – oljeinvesteringer, mrd kroner

Antall sysselsatte

Hordaland Aust-Agder
Rogaland Vest-Agder

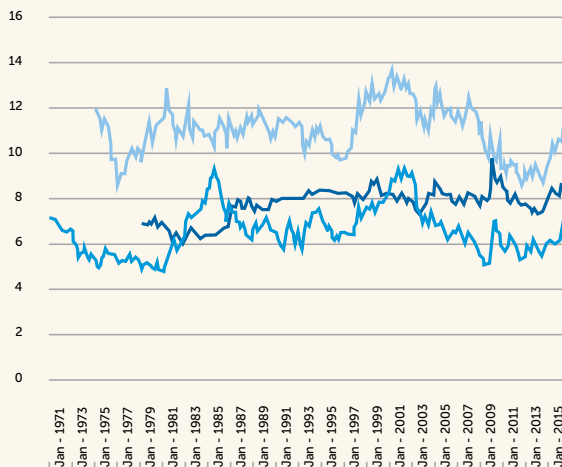
Oljepris

Future, forventet pris om 3 år, USD/fat Spotpris, USD/fat

Valutakurser. Målt mot norske kroner

Euro Amerikanske dollar Britiske pund

Mer ustabil oljepris kan åpne for nye forretningsmodeller

De husker begge lille julaften 2008, dagen da oljeprisen nådde senere års lavmål. 34 dollar fatet skremte stort sett alle. Høsten 2014 er det igjen usikkerhet om utviklingen. Trolig må vi forberede oss på en periode med lav og ustabil oljepris. Det mener professor i økonomi ved Universitetet i Stavanger, Klaus Mohn, og sjef-økonom i SpareBank 1 SR-Bank, Kyrre M. Knudsen.

Signalene den siste tiden markerer en ny holdning fra OPEC, som nå synes å være mindre opptatt av å redusere produksjon for å støtte prisen, samt av politikk gjennom forholdet til blant andre IS. Det ble bekreftet på det halvårige møtet i slutten av november. Markedet reagerte selvsagt umiddelbart, og oljeprisen falt. Spesielt krevende er situasjonen for dem som eier og produserer oljen. Fallet i Statoil-aksjen i etterkant av møtet gjenspeiler trolig at OPECs beslutning medførte en nedgang i markedets forventning til oljeprisen. Trolig snakker vi

om seks–tolv måneder før prisen eventuelt stabiliseres på et høyere nivå igjen som følge av at lav pris etter hvert vil gi økt etterspørsel og dempet tilbud.

Det er i tider som dette at det er viktig med robuste feltplaner og -utbygginger på sokkelen, prosjekter som tåler en støyt. Informasjon fra norsk sokkel indikerer at prosjektene er blitt testet mot en oljepris på omkring 80 dollar per fat. Gjennomsnittskostnaden er lavere enn dette, omkring 50–60 dollar per fat på sokkelen. Det betyr at marginale og nye prosjekter kan slite med en ustabil og lavere oljepris. Hell i uhell er det imidlertid at prosjekter som Johan Sverdrup, det største på norsk sokkel på mange år, er lønnsomt selv med en oljepris på under 40 dollar per fat.

Økonomisk sterk ryggrad kan avgjøre

Lavere oljepris betyr likevel lavere inntekter for dem som eier og produserer energien, noe som kan dempe vilje og evne til å investere. Følgen kan være at felt og prosjekter som i utgangspunktet er regningssvarende, vil bli skjøvet på eller lagt i skuffen.

En slik utvikling kan komme til å skape en ny situasjon i olje- og gassmarkedet. Hvis én eller flere store aktører ikke har finansiell ryggrad eller vilje til å bære nye prosjekter, gir det samtidig muligheter for andre. Det gjelder hele verdikjeden for petroleum. Stavangerregionen har flere kapitalsterke miljøer hvor den typen tenkning er fremtredende, mener Kyrre M. Knudsen. Han trekker også frem at flere ledende internasjonale fond har en nokså lav andel innen energisektoren og kan være klare for et langt tyngre engasjement her dersom mulighetene

Vær tett på de viktigste kundene og forsøk å se hvilke endringer som driver deres atferd.

blir gode. Således kan store og tunge Statoil, dersom selskapet velger en defensiv strategi, bli utfordret av aktører i markedet som har økonomisk rygggrad til å satse.

Mye olje fra USA

Til grunn for den totale situasjonen innen næringen, ligger også et mye mer fragmentert, sammensatt og mer uforutsigbart marked enn tidligere. Det er for eksempel tilfellet med skiferolje i USA, et marked med mange tusen aktører og prosjekter. Ingen tvil om at produksjonen fra disse teknologisk enkle anleggene, hvor en brønn kan tømmes på to år, påvirker markedet. På sikt kan dette bidra til et noe lavere utfallsrom for oljeprisen, fordi produksjon forholdsvis raskt kan økes og trappes ned dersom prisbildet endres.

Lavere oljepris også positivt

Klaus Mohn og Kyrre M. Knudsen understreker at lavere oljepriser har også positive sider ved seg. Verdensøkonomien styrkes. Det igjen er godt nytt for norske bedrifter som eksporterer. I tillegg ser vi at når oljeprisen faller, svekker kronen seg, noe som skaper muligheter for både eksportører og importører.

– Skadene forårsaket av en lavere oljepris, er først og fremst avhengig av hvor sterkt næringslivet er eksponert mot nettopp denne næringen. Slik sett kan utfordringene bli mest merkbare i områder hvor det ligger mye petroleumsrelatert industri, eksempelvis våre regioner.

Er festen over, vil mange vite i disse tider. – Den er over i den forstand at vi ikke kan regne med samme vekst de neste

ti årene som det vi har opplevd de ti forrige. Men aktivitetsnivået vil forbli høyt og nær rekordnivåer, fremhever Klaus Mohn. Samtidig er det viktig at man, spesielt innen olje og gass og i deler av næringslivet som lever av denne næringen, klarer å omstille seg. Det handler om å få bukt med kostnadsnivået. Det betyr at den enkelte må være forberedt på en periode med lavere vekst i lønninger. Ved siden av at det kan gi den enkelte utfordringer, vil eksempelvis også det offentlige merke lavere skatteinngang. Boligprisene kan påvirkes. Og, ikke minst: Flere må nok være forberedt på å skifte jobb og bransje, og det kanskje til et arbeid som ikke er så godt betalt som det de har hatt.

Råd for ny vekst

Ikke noe er så galt at det ikke er godt for noe, fremholder Kyrre M. Knudsen. – Ser vi på denne regionen, har vi de beste forutsetninger for å takle endring. Det har vi hatt tradisjon for fra silda forsvant i 1871 og frem til i dag. Krise betyr både trussel og mulighet. Fra 1873 drev Stavanger Preservering produktutvikling som senere resulterte i eksport til over 40 land. Rosenberg ble også etablert i tiden etter at sildefisket hadde passert

toppen på slutten av 1800-tallet. Alt er mulig, og vi vil klare utfordringene også i årene som kommer. De som vil vinne denne kampen, er de tilpasningsdyktige med kunnskap, nettverk og kapital.

Både Klaus Mohn og Kyrre M. Knudsen er samtidig ydmyke for at de som kjenner omstillingen direkte på kroppen, vil kunne oppleve tøffe tider. Det er lett å snakke varmt for omstilling, men langt vanskeligere å stå midt i den, fremholder begge to.

Det beste rådet til bedriftsledere som skal legge grunnlaget for ny vekst?

– Bygg videre på det man er best til og se etter nye muligheter. Følg nøye med på horisonten, avdekk trender og analysér hvilke virkninger disse kan gi. Vær tett på de viktigste kundene og forsøk å se hvilke endringer som driver deres atferd. Man kan heller ikke lenger ta markedsveksten for gitt. I skiftende tider må man derfor gjøre en skarp strategisk jobb for å legge grunnlaget for verdiskaping i årene fremover. Fremtidens vinnere er de bedriftene som klarer å tilpasse og omstille seg, konstaterer Klaus Mohn og Kyrre M. Knudsen.

Lavere oljepris løfter verdensøkonomien

Moderat vekst etter finanskrisen

I årene etter finanskrisen har veksten i verdensøkonomien vært moderat. Så også i 2014. Det er fortsatt fremvoksende økonomier, og særlig Kina, som bidrar til å løfte veksten.

Vekstbildet i verden støttes for tiden av lave renter og annen stimuli fra sentralbanker (ekspansiv pengepolitikk) og offentlig pengebruk (ekspansiv finanspolitikk).

Lavere oljepris kan gi løft i 2015

Lavere oljepris er bra for store deler av verden fordi de fleste land er importører, og lavere pris betyr redusert energikostnad. Veksten i verdensøkonomien øker derfor med lavere pris. Analyser viser at et oljeprisfall på 10 dollar per fat gir om lag 0,2 prosentpoeng høyere vekst. Statistisk sentralbyrå gjorde i november 2014 en tilsvarende analyse for Norge, og den viser at den økonomiske veksten i årene 2015–2017 er henholdsvis 0,2, 0,4 og 0,7 prosentpoeng lavere med en oljepris på omkring 70 dollar per fat enn med pris på 105.

USA vokser videre etter løft i 2014

USA, verdens største økonomi, har hatt moderat vekst i 2014. Året begynte svakt, men tok seg godt opp. Bedriftene har hatt en god utvikling, og arbeidsledigheten er blitt redusert til 6 %. Sammen med lave renter, bedring i boligmarkedet og børsoppgang har

dette bidratt til optimisme blant konsumentene. Den amerikanske økonomien vokste i 2014 omkring 2 %. For 2015 venter vi at veksten tar seg noe opp til 3 %.

Dempet i Europa, men kan overraske positivt

Europa hadde i 2014 en motsatt utvikling sammenlignet med USA. Det var en god start på året, men mer dempet. Den økonomiske veksten, samt inflasjonen, er lav i euroområdet. Samtidig forblir arbeidsledigheten på høye nivåer, i overkant av 10 %. Det er imidlertid store forskjeller mellom land, med Tyskland i tet og svakt i Sør-Europa. Fremover vil den svakere valutakursen, lavere energipris og støtte-tiltak fra sentralbanken kunne løfte Europa. Dermed kan Europa for første gang siden før finanskrisen overraske positivt. Vi venter at euroområdet vil ha moderat vekst i 2015 med 1,3 %. Den største usikkerheten knytter seg til Krim-krisen og forholdet mellom Russland og Europa samt hvordan dette påvirker handel og kapitalstrømmer i og mellom regionene.

Kinas vekst dempes, men fortsatt høy

Kina har de siste 30 årene hatt en gjennomsnittlig årlig økonomisk vekst på 10 %, men denne har dempet seg noe i det siste, og vekstraten er nå i området 7–7,5 %. Vi anslår at den økonomiske veksten i Kina vil bli omkring 7 % neste år og dempes moderat de kommende årene slik at den er 4–5 % ved inngangen til 2020-tallet.

Kinesiske myndigheter ønsker stabilitet og har både finans- og pengepolitiske virkemidler. Den største risikoen de nærmeste par årene gjelder eiendoms- og kredittmarkedet, mens på lengre sikt er de samlede utslagene av alle reformer som nå pågår, mer usikre.

Kostnader, lønnsnivå og et krevende arbeidsliv på agendaen i NHO og LO

Fra hver sin side av bordet er partene i arbeidslivet bekymret for situasjonen i næringslivet denne vinteren. NHO i regionene har fokus på effektivitet, konkurranseevne og kostnadsnivå, mens LO ser mørkt på det man mener blir et mer brutalt arbeidsliv.

– Kostnadsutviklingen de siste årene har vært formidabel – igjen. Når etterspørsel og priser faller, og markedet strammes til, skal det ikke mye til før kostnadene blir høyere enn inntektene. Det som er spesielt denne gang, er at operatørselskapene er i full gang med prosesser der de ser på egen arbeidsmåte, og setter spørsmålsteget ved hvor og hvordan man kan drive mer effektivt og smart. Uten å gå på akkord med sikkerheten, er målet å arbeide mer kostnadseffektivt. Og underleverandørene følger opp i sin jakt på smartere og mer effektive måter å løse oppdragene på, sier NHO.

Hvordan kostnadene skal kuttes, vil ikke NHOs Hallvard Ween gå i detaljer om. Men han medgir at vi blant annet må ta diskusjonen om arbeidstidsordningen på sokkelen, og se på det generelt sett høye lønnsnivået man finner her.

– Det er ikke arbeidstakernes ansvar, men det er klart at en del yrkesgrupper innen olje og gass har svært høye lønninger. Smitteeffekten til andre bransjer har vært betydelig. Spørsmålet er hvor lenge vi har råd til å bevilge oss slike privilegier, mener man i NHO.

Både NHO og LO i Hordaland, Rogaland og Agder-fylkene er bekymret for lærlingssituasjonen i en tid hvor bedriftene sliter mer enn før. Det er bred enighet om at satsingen på yrkesutdanning må fortsette som før, og at dyktige ungdommer med fagbrev er selve såkornet i arbeidslivet og en garantist for fortsatt verdiskaping. LOs Øystein Langholm Hansen mener

både situasjonen i næringslivet samt den politiske situasjonen, vil kunne gi utfordringer ut over i 2015.

– Selv om vi er inne i en omstillingstid, ser mange av de som spørres, positivt på utviklingen og mulighetene. Jeg er ikke nødvendigvis like optimistisk. Med bakgrunn i det vi ser i Europa for øvrig, mener vi de sosiale forskjellene stadig blir større. Jeg er også redd for at forslaget til endring av Arbeidsmiljøloven vil kunne skape økte forskjeller og uro i arbeidslivet. Permitteringsreglene som ble endret i 2014, har ført til mange og unødvendige oppsigelser. Når det nå åpnes for midlertidige ansettelser, tror vi dette vil skape enda mer uro blant arbeidstakerne. Det vil ikke bidra positivt til verdiskapingen, sier Hansen.

LO-ledelsen i Rogaland er spesielt bekymret for unge i etableringsfasen,

...ta diskusjonen om arbeidstidsordningen på sokkelen, og se på det generelt sett høye lønnsnivået man finner her.

Unge er de som stiller svakest i arbeidsmarkedet

og det presset disse møter på grunn av eksempelvis høye bokostnader.

– Unge er de som stiller svakest i arbeidsmarkedet. Det er klart at denne gruppen ikke akkurat får det lettere når man åpner for midlertidige ansettelser, sier Øystein Langholm Hansen.

- Ledighetstallene for Hordaland, Rogaland og Agder støtter de store utviklingstrekkene i regionene. Så langt er ikke tallene dramatiske, selv om et skille mellom varsling og faktisk iverksettelse av eksempelvis oppsigelser kan gjøre at statistikken kan utvikle seg negativt ut over vinteren.
- Rogaland hadde ved utgangen av november en ledighet på 2,3 %, opp fra 1,8 % for ett år siden. Det er også her omstillingen innen olje og gass slår klart mest ut.

- Ser vi på Hordaland, var ledigheten i november 2014 2,2 %, også det opp, om enn mindre enn økningen i Rogaland.

- For henholdsvis Vest- og Aust-Agder var ledighetstallene 2,7 % og 3,1 %. I begge fylker er dette en nedgang.

Ifølge NAV er den yrkesgruppen som øker mest i statistikken, ikke uventet ingeniører. De følges også av en økt ledighet blant ansatte som arbeidet med IKT.

– Når man ser på hvor mange som er sysselsatt innen olje og gass, er ikke disse tallene veldig dramatiske. Vi er imidlertid spent på hvordan de varslede tiltakene fra en del bedrifter i bransjen tidligere på høsten, vil slå ut over vinteren. Her venter vi noe høyere tall. I september fikk vi noe over 2000 varsler om mulige oppsigelser i vår region, måneden etter

vel 1000. Erfaringsmessig må vi regne med at 50–60 % av disse faktisk vil kunne bli iverksatt, sier rådgiver Gustav Svane ved NAV Rogaland.

Selv om tallene i seg selv er negative og konsekvensene for dem som rammes er betydelige, har NAV positive erfaringer med eksempelvis ingeniørers evne til å skaffe seg ny jobb igjen. Derfor mener Gustav Svane og hans kolleger i de ulike regionene at denne situasjonen trolig går seg til etter hvert.

Langt mer bekymret er man også her for situasjonen for lærlingene. I eksempelvis Rogaland, som tradisjonelt har vært nasjonalt ledende i satsing på lærlinger, oppfordrer NAV bedriftene til å ta inn flere unge og tenke langsiktig. Private så vel som offentlige virksomheter må være seg sitt ansvar bevisst her, mener NAV.

De viktigste tallene for 2014 – og utsiktene for 2015

Aksjeindekser	2014*	P/B**	P/E***	Utsikter 2015
Verden	↗ Opp 2,9 %. Vekst i verdens- økonomien gir grei inntjening for selskapene.	2,1	17,5	Lave renter kan gi løft i aksjekursene.
USA (S&P 500)	↗↗ Opp 11,4 %. Aksjer er blitt enda dyrere som følge av positiv utvikling i USA.	2,8	20,0	Høye aksjepriser begrenser oppsiden.
Oslo børs (hovedindeks, sektorer)	↗ Opp 5,0 %. Tynges av nedgang i oljeprisen, men andre sektor- er har gitt god avkastning.	1,5	12,5	Lavt priset. Høyere oljepris og endring i stemningen i olje- bransjen kan bidra til oppgang.
Energi	↘↘ Ned 18,9 %. Gjelder både produsenter og leverandører som er preget av oljepris.	1,1 (Statoil)	10,0 (Statoil)	Betydelig oppside hvis oljeprisen snur, kostnadstiltakene virker og aktiviteten opprettholdes.
Underleverandører olje og gass	↘↘ Ned 32,4 %. Lavere oljepris og kostnadsfokus har gitt betydelige utslag.	1,8 (AKSO) 0,6 (Subsea7)	9,5 (AKSO) 5,1 (Subsea7)	Fokuset på kostnader vil fortsette. Men vi tror utviklingen vil vendes positivt i løpet av året.
Boring	↘↘↘ Ned 58,4 %. Kostnadsfokuset gjelder spesielt denne sektoren. Seadrill kuttet utbyttet.	0,8 (Seadrill)	4,4 (Seadrill)	Tilbudsvekst sammen med kraftige kutt i oljeinvesteringer fører til fallende rater og kortere kontrakter. Fortsatt nedsiderisiko, men enkelte selskaper i sektoren har falt for mye og vil stige i 2015.
Fornybar energi	↗ Opp 8,2 %. Betydelig restrukturering av sektoren.	0,7 (REC Silicon)	16,3 (REC Silicon)	Stadig mer positivt investorfokus.
Fisk og havbruk	↗↗ Opp 46,0 %. Gode priser og gunstig valutakurs bidrar positivt.	2,6 (Marine Harvest)	14,5 (Marine Harvest)	Markedsutsikter og valutakurs gir gode utsikter, men høy prising begrenser oppsiden.
Industri inkl. bygg og anlegg	↘ Ned 6,2 %. Stabilt for bygg og anlegg. Oljerelatert industri trekker ned.	11,2 (NHY) 4,0 (Veidekke)	28,9 (NHY) 13,5 (Veidekke)	Offentlig satsing på infrastruktur gir styrefart. Eksportbedrifter nyter godt av valutakurs.
Bank og forsikring	↗ Opp 6,2 %.	1,2 (DNB)	9,0 (DNB)	Har potensial. Uroen i markedene styrker bankenes posisjon.

*) Endring i børsverdi i 2014 **) Pris/bokført verdi, per utgangen av 2014 ***) Pris/inntjening, per utgangen av 2014

